

Українська та російська фразеології періоду COVID-19

NATALIYA KHOROSZ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філологічний факультет, вул. Університетська 1, UA – 79020 Львів,
nataliya.khorosz@lnu.edu.ua*

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Širjenje covid-19 po vsem svetu je v skoraj vse jezike vneslo določene spremembe in novosti – tudi v ukrajinskem in ruskem jeziku so se pogosto rabljeni frazemi začeli prilagajati novim zunajjezikovnim razmeram. V prispevku so predstavljene prenovljene frazeološke enote, ki so tematsko povezane s koronavirusom. Sistematizirane so glede na: a) tip prenovitev, b) vpliv prenovitev na pomen frazemov in c) temo frazeološke enote. Novotvorjene frazeološke enote predstavljajo sodobno frazeološko sliko ukrajinskega in ruskega sveta, njihovo ustaljevanje in preučevanje pa sta pomembna za boljše razumevanje jezikovnih procesov z ozirom na zunajjezikovne razmere.

The spread of COVID-19 worldwide has caused certain processes in almost every language. In particular, in the Ukrainian and Russian language, there is a phenomenon of adapting well-known fixed phrases to extra-lingual conditions through their various transformations. It is the transformed fixed phrases thematically related to the topic of the coronavirus that have become the subject matter of this article. They have been systematised: a) considering the types of transformations applied to them; b) considering the influence of transformations on the semantics of fixed phrases; c) considering the subject. These fixed phrases constitute the latest occasional phraseological picture of the Ukrainian and Russian world. Their fixation and study are important for understanding speech processes in synchrony, in their relationship to the extra-lingual situation.

Ključne besede: covid-19, frazeološka enota (FE), prenovitev, novotvorjenka, pomen, ideografska analiza

Key words: covid-19, phraseological unit (PU), transformation, occasionalism, semantics, ideographic analysis

Світова пандемія COVID-19 внесла свої корективи в життя чи не кожної людини на планеті, вплинула чи не на кожну галузь людської життєдіяльності, зокрема на мови, які почали фіксувати явища активної термінологізації, детермінологізації, ретермінологізації медичного вокабуляру, деривації і неологізації термінологіки, її актуалізації тощо. Н. Улчник слушно зазначила, що нововиниклі епідемічні та пандемічні обставини посприяли змінам на лексичному рівні, що проявилось у більш частотному живанні

вузькотермінологічних висловів і появі численних нових одиниць (Ulčnik 2020: 32). Спостерігаються й випадки okazіональної деривації фразеології внаслідок застосування різноманітних трансформацій до відомих широкому загалу фразеологічних одиниць (ФО) які змінюють своє узвичаєне значення і починають позначати поняття, пов'язані із COVID-19. Саме такі українські та російські ФО¹ обрано предметом вивчення у цій статті, оскільки на сучасному етапі функціонування мов вони називають і характеризують позамовні ситуації, становлячи, таким чином, мовну картину світу окремого народу крізь призму національної фразеології.

Загалом, питанню трансформацій ФО у слов'янських мовах присвячено велику кількість наукових праць. Найповніше воно вивчене на матеріалі української фразеології (І. Гнатюк та В. Білоноженко (Білоноженко, Гнатюк 1989), О. Важеніна (Важеніна 2018), Л. Давиденко (Давиденко 1992), А. Супрун (Супрун 1999) – у творах українських письменників, Н. Кочукова (Кочукова 2004), Ж. Колоіз (Колоіз 2007), І. Лакомська (Лакомська 2018) – у мові ЗМІ), російської (В. Вакуров (Вакуров 1983), А. Зеленов (Зеленов 2009), Т. Гусейнова (Гусейнова 1997), Н. Мануйлова (Мануйлова 1986), І. Третьякова (Третьякова 2011) тощо – у мові публіцистики, Г. Саф'янікова (Саф'янікова 2018), О. Дергілева (Дергілева 2009), О. Онищук (Онищук 1991) та ін. – в художніх творах), польської фразеології (С. Бомба, Г. Дзямська-Ленарт, А. Пайдзинська, Я. Ліберек, Д. Буттлер, Ю. Стефанишин). В інших слов'янських мовах це явище досліджено значно менше: хорватські фразеологічні трансформації описали Ж. Фінк, Й. Паризоська, Б. Ковачевич, М. Михалевич, Н. Хороз, білоруські – І. Лепешав, С. Асабіна, І. Гаврилавець, А. Садовська, Н. Філімонава, сербські – Д. Мршевич-Радович, В. Петрович, чеські – Е. Мінаржова, Б. Юнкова, В. Дерев'яно, словенські – Т. Корошець, Е. Кржишник, С. Бабич, словацькі – Е. Тврдонь, А. Спіш'якова, болгарські – П. Дімітрова, В. Ватєва, В. Кювлієва-Мишайкова, Т. Бояджієв, С. Спасова-Михайлова.

Попри досить ґрунтовні напрацювання в галузі фразеологічних трансформацій, досі існують питання, які вимагають свого вирішення, а зважаючи на те, що фразеологія перебуває в постійному русі, виникає потреба в нових дослідженнях.

Новизна статті полягає в тому, що досі не існує праць, присвячених проблемі вивчення російських ФО на позначення понять, співвідносних із COVID-19. Щодо української фразеології, у своїй розвідці ми зробили спробу покласифікувати за різними критеріями ФО, які називають явища, пов'язані з коронавірусом (Хороз 2020). До того ж, відсутні праці, в яких би вивчався зіставний аспект таких фразеологізмів.

Метою статті є систематизація українських та російських фразеологізмів, дотичних до теми коронавірусу, з огляду на тип їх трансформації, семантичні прояви і тематико-ідеографічні особливості; порівняння отриманих

¹ Фразеологія трактується широко. Її об'єктом вважаються ідіоми, аналітичні ФО, складені терміни, кліше, ФО предикативного характеру з різним семантичним зв'язком між компонентами (паремії, гасла, афоризми, крилаті рядки віршів чи пісень тощо), основними ознаками яких є загальновідомість та відтворюваність у процесі акту мовлення готовому вигляді (Хороз 2020: 467).

результатів. Джерельною базою слугували українські та російські соціальні мережі й інтернет-сторінки.

1 Трансформації ФО²

Як показав фактичний матеріал, проаналізовані фразеологізми української та російської мов, які позначають релевантні для досліджуваної тематики поняття, зазнають структурно-семантичних, синтаксичних та семантичних трансформацій.

1.1 До структурно-семантичних-трансформацій традиційно відносять субституцію, фразеологічну алюзію, розширення (експансію), контамінацію.

I. Прийом субституції полягає у заміні компонентів нормативної фразеологічної одиниці (НФО) словами чи словосполученнями, співвідносними з темою коронавірусу. Виділено такі типи субституції фразеологізмів:

1) нормативний компонент ФО замінено одним словом: У: *на Бога надійся, а сам лікуйся* (НФО: *на Бога надійся, а сам стережися*); *треба просто перестати заражатися* (*треба просто перестати стріляти*); *COVIDка головного мозку* (НФО: *струс головного мозку*); *червоне – не любов* (НФО: *червоне – це любов*); *матері твоїй ковідька!* (НФО: *матері твоїй ковінька*); *в тихому болоті ковід водиться* (НФО: *в тихому болоті чорти водяться*); *як ковід з конопель* (НФО: *як Пилип з конопель*); Р: *на карантин надійся, а сам не плошай* (НФО: *на Бога надійся, а сам не плошай*); *незваний гость хуже инфицированного* (НФО: *незваний гость хуже татарина*); *коней на карантині не меняют* (НФО: *коней на переправі не меняют*); *поспешишь – коронавирус насмешишь* (НФО: *поспешишь – людей насмешишь*);

2) нормативний компонент замінено словосполученням: У: *паршива вівця всі протиепідемічні заходи псує* (НФО: *паршива вівця всю отару псує*); *згадала баба, як до карантину було* (НФО: *згадала баба, як дівкою була*); Р: *жизнь прожить – не сто метров перейти* (НФО: *жизнь прожить – не поле перейти*); *на Бога надійся, а сам маску надень* (НФО: *на Бога надійся, а сам не плошай*);

3) нормативне словосполучення замінено оказіональним словосполученням: У: *ковід перед виборами рахують* (НФО: *курчат по осені рахують*); *тяжка ти, корона вірусу* (НФО: *важка ти, шапка Мономаха*); *з миру по нитці – Україні вакцина* (НФО: *з миру по нитці – голому сорочка*); Р: *любишь кататься – люби и масочки носишь* (НФО: *любишь кататься – люби и саночки возишь*); *кто в лес, кто из Москвы* (НФО: *кто в лес, кто по дрова*); *незванный гость реже печенега* (НФО: *незванный гость хуже татарина*);

² Зважаючи на обмежений обсяг статті, випадки фразеологічних трансформацій унаочнені на окремих прикладах. Більш повною в кількісному плані є ідеографічна класифікація ФО.

4) кілька нормативних компонентів замінено кількома okazіональними словами або словосполученнями: У: *ковід ковідом, а обід за розкладом* (НФО: *війна війною, а обід за розкладом*); *на карантин надійся, а сам не гуляй* (НФО: *на Бога надійся, а сам не зівай*); *куй роботу, поки карантин* (НФО: *куй залізо, поки гаряче*); Р: *зараженний – лечись, а вернувшись из Уханя – берегись* (НФО: *болен – лечись, а здоров – берегись*); *защите время, а коронавирусу час* (НФО: *делу время, потехе час*); *бацила – дура, карантин – молодец* (НФО: *пуля – дура, штык – молодец*);

5) нормативний фрагмент ФО-словосполучення замінено okazіональним словом. Виявлено тільки російську ФО: *переболела – гуляй смело* (НФО: *сделал дело – гуляй смело*).

Замінені компоненти і їх субститути можуть належати до однієї частини мови або до різних, власна назва може замінюватись загальною, замінений фрагмент ФО і його замітник можуть збігатися або різнитися квантитативно. Субститувані складові ФО можуть відрізнятися від okazіональних субститутів родом і числом. Замінені словосполучення і їх субститути можуть складатися з слів, які належать до самостійних частин мови, або бути так званими мінімальними словосполученнями (один компонент належить до самостійної частини мови, інший – до службової). Синтаксично (якщо брати до уваги етимон фразеологізму) субститувані компоненти і їх замітники можуть виконувати однакові функції у ФО або різні.

II. Фразеологічна алюзія – прийом, при якому на загальновідомий фразеологізм указує його граматична структура, образ та / або інтонаційна будова і кілька збережених компонентів. Зафіксовано такі типи цього прийому:

1) використання образу НФО. Її семантика при цьому зазнає модифікацій:

а) в okazіональній фразеологічній одиниці (ОФО) збережено більшість компонентів, але їх синтаксичне поєднання видозмінене: У: *старого коня на борозну не выпускайте* (НФО: *старий кінь борозни не зіпсує*); *або вдома бути, або ковід здобути* (НФО: *або волю здобути, або вдома не бути*); *с бешеной собакой семь верст – все в кайф* (НФО: *для бешеной собаки семь вёрст не крюк*); Р: *свой на свояка чихает издалека* (НФО: *своjak свояка видит издалека*);

б) одна частина НФО збережена без змін, інша частина деформована – втрачена її синтаксична структура та ритміка: У: *моя хата скраю, в ній карантин перечекую* (НФО: *моя хата скраю, нічого не знаю*); *чим би дитя не тішилося, тільки б не до обличчя* (НФО: *чим би дитя не тішилось, лиш би не плакало*); Р: *седина в бороду – сиди дома* (НФО: *седина в бороду – бес в ребро*); *кто про что, а инфицированные про вирус* (НФО: *кто про что, а вишивь о бане*);

в) одна частина НФО збережена, друга – деформована, але її ритміка та / або синтаксична структура нагадують традиційну: У: *на Бога надійся, а гречку запасай* (НФО: *на Бога надійся, а сам не зівай*); *ковідую, повідую, антисептик носом чую, карантин очима бачу, дайте маску, бо заплачу* (НФО: *колядую,*

колядую, бо горілку носом чую, а закуску оком бачу, наливайте, бо заплачу); Р: у кого чого болит, тот с тем дома и сидит (НФО: у кого что болит, тот о том и говорит); кто не курит и не пьёт, от короны не помрёт (НФО: кто не курит и не пьёт, тот здоровеньким помрёт).

2) використання змісту НФО. В оповідь уведений один або кілька компонентів ФО: У: хто на землю нашу з ковідом прийде, від ковіда й загине (НФО: хто з мечем до нас прийде, від меча загине); на маску надійся, а сам не трать обережності (НФО: на Бога надійся, а сам не зівай); Р: не пеняй на вирус, коли ДНК крива (НФО: на зеркало неча пеняць, коли рожса крива);

3) деформація образу і змісту НФО. В ОФО збережено лише один або два компоненти, а синтаксична й інтонаційна будови порушені. Семантика ОФО при цьому буквалізується. Виявлено лише українські ФО: не такий страшний звір, коли є туалетний папір; не такий страшний коронавірус, як те, що він зупинив (НФО: не такий страшний чорт, як його малюють); карантину бояться, та до школи готуватися (НФО: вовків бояться – в ліс не ходити);

4) вільний переказ НФО. Відзначається суттєвими граматичними видозмінами ФО, яку вжито в повному лексичному складі, але введення її компонентів у контекст «здійснюється за зразком вільного слововживання» (Білоноженко, Гнатюк 1989: 136). Семантика ФО набуває додаткових смислових і експресивно-оцінних відтінків, не зазнаючи при цьому трансформацій сигніфікативного характеру (Хороз 2008: 88). Зафіксовано тільки російський приклад: ФО собака в карантині – не друг, а билет на свободу (НФО: собака – друг человека – ‘собака – вірний помічник, захисник для людини’) набула значення: ‘собака не лише вірний помічник та захисник, але й можливість порушити домашню ізоляцію під час карантину’.

5) фразеологічний аналог, який характеризується збереженням синтаксичної, інтонаційної будови та / або мінімальної кількості компонентів ФО³. Відбувається створення нової ФО за аналогією до існуючої. Виділено такі різновиди:

а) збережені окремі компоненти. Їх кількість у НФО і ОФО може бути тождною або різнитись: У: за ковідною бідною світові нема спокою (НФО: за дурною головою і ногам нема спокою); який ковід, така й корона (НФО: який батько, такий син); ковіда бояться, в реанімації не лежати (НФО: вовків бояться – в ліс не ходити); Р: мал вирус, да вреден (НФО: мал золотник, да дорог); дорога туалетная бумага к эпидемии (НФО: дорога ложка к обеду); у семи докторов пациент без маски (НФО: у семи нянек дитя без глазу);

б) не збережено жодного компонента. Такий тип проілюстровано лише на українському матеріалі: карантин так карантин (НФО: стадіон так стадіон).

³ Компоненти-службові слова не враховано при віднесенні ФО до цього типу, оскільки часто вони є референтними елементами між нормативною й оказіональною синтаксичними конструкціями ФО.

III. Розширення (експансія) складу НФО словами, словосполученнями та реченнями, співвідносними з темою коронавірусу. Поширювачі актуалізують пряме лексичне значення слів-компонентів, до яких вони належать, і відновлюють їх валентноздатність, проте в контексті реалізується метафоричне значення ФО (Хороз 2008: 71). Поширювачами можуть бути:

1) слова:

а) об'єктне розширення, при якому:

- до процесуального компонента НФО додається об'єкт, на який спрямована дія: У: *не кажи «гоп», поки не перескочиши пандемію* (НФО: *не кажи «гоп», поки не перескочиши*); *Богу молися, а сам коронавірусу стережися* (НФО: *Богу молися, а сам стережися*); Р: *кто рано встает, тому Бог пропуск дает* (НФО: *кто рано встает, тому Бог подает (дає)*);
- додаток перетворений на атрибут, а до нього доданий оказіональний об'єкт: У: *обіцяної вакцини три роки ждуть* (НФО: *обіцяного три роки ждуть*); Р: *обещанной вакцины три года ждут* (НФО: *обещанного три года ждут*);
- до нормативного компонента додано прикладку. Унаочнено лише на українському прикладі: *кожен Іван має свій карантин-план* (НФО: *кожен Іван має свій план*);

б) атрибутивне розширення:

- просте атрибутивне розширення. У семантиці (денотації, конотації) ФО поширювачі виконують функції конкретизації та посилення емоційно-експресивного забарвлення (Хороз 2008: 72):
 - узгодженими означеннями. Поширювачем виступає прикметник, який узгоджується з іменником – нормативним компонентом ФО – в роді, числі та відмінку. Зафіксовано тільки українську ФО: *справжній друг пізнається в біді* (НФО: *друг пізнається в біді*);
 - неузгодженими означеннями. Виявлено лише російські ФО: *по ком звонит колокол COVID-19, по ком звонит колокол коронавируса* (НФО: *по ком звонит колокол*);
- складне атрибутивне розширення узгодженими означеннями, при якому ускладнення структури атрибутами стосується кількох субстантивних компонентів ФО. Здійсненими трансформаціями ФО зазначається, якого саме значення набуває кожен з її компонентів, тим самим конкретизуючи її денотативне значення загалом і підвищуючи оцінні, експресивно-емоційні конотації (Хороз 2008: 77–78). Натраплено лише на український приклад: *хто носить захисну масочку, той буде їсти добру пасочку* (НФО: *хто носить масочку, той буде їсти пасочку*⁴);

⁴ Це прислів'я створене Міністерством охорони здоров'я як заклик дотримуватися карантинних умов під час великодніх свят.

2) словосполучення (виявлено лише адвербіальні поширювачі). Унаочнено на російському матеріалі: *сделал дело – гуляй на балконе смело* (НФО: *сделал дело – гуляй смело*); *собака – друг человека (особенно в карантине)* (НФО: *собака – друг человека*);

3) оказіональні фрагменти, оформлені як сурядні чи підрядні речення (адвербіальні): У: *кто носит масочку, той буде їсти пасочку, а хто масочки не носит, того четверо виносят* (НФО: *кто носит масочку, той буде їсти пасочку*); не *впаде корона, якщо посидиши вдома* (НФО: *корона [з голови] не впаде кому*); Р: *семь пятниц на неделе, когда работаешь из дома* (НФО: *семь пятниц на неделе*).

IV. Контамінація ФО. Одна з ФО вжита повністю, інша – частково (віднайдено лише російську ФО): *один дома, не считая собаки* (НФО: *один дома і трое в лодке, не считая собаки*).

1.2 Синтаксичні трансформації полягають у зміні ствердної конструкції заперечною. Зафіксовано лише український приклад: *хто не носить масочку, той не буде їсти пасочку* (НФО: *хто носить масочку, той буде їсти пасочку*).

1.3 Комбінація трансформаційних прийомів, застосованих до однієї НФО: субституція + адвербіальне розширення (Р: *до свадьбы доживет, до пика – нет* (НФО: *до свадьбы заживет*); *в магазин поспешишь — людей заразишь* (НФО: *поспешишь – людей насмешишь*); субституція + синтаксична трансформація (У: *корона спадас* (НФО: *корона [з голови] не впаде кому*); Р: *чихал бы в локоток, да шея коротка* (НФО: *кусал бы локоток, да шея коротка*).

1.4 Семантично покласифіковані вище ОФО з узагальнено-образним значенням, які зазнали структурно-семантичних, синтаксичних та комбінованих трансформацій, можуть:

1) конкретизуватися. Зміст новотворів співвідноситься з конкретним денотатом, при цьому сигніфікативне значення ФО зберігається: *мал санитарзер, да дорог* ('про щось невеличке за розміром, але важливе і цінне за своїми якостями'); *по ком звонит колокол Covid-19* ('фраза, якою супроводжується повідомлення про чергову людську трагедію, нещастя');

2) набувати додаткових денотативних сем: *кожен Иван має свій карантин-план* ('про незлагодженість дій учасників, організаторів якогось заходу, про нездатність домовитись'); *хорошо смеется тот, кто уже переболел* ('не варто передчасно радіти, потрібно доводити кожну справу до кінця, оскільки можуть виникнути несподівані перешкоди, і все може зійти нанівець');

3) деформуватися, зберігаючи метафоричний зміст: *ФО старого коня на борозну не выпускайте* ('упевненість у тому, що людина з великим досвідом добре впорається') звучить як заклик для людей літнього віку залишатися

вдома; ОФО *каше маска не помага* ('про пошану до старших людей') натякає на те, що протиепідемічних заходів можливо і важливо дотримуватись за будь-яких умов і обставин;

4) частково дефразеологізуватися: *на Бога надійся, а гречку запасай* ('покладайся на допомогу, але й сам прикладай зусиль для здійснення планів'); *любиш кататися – люби і масочки носи* ('щоб отримувати задоволення від життя, потрібно постійно працювати'); *седина в бороду – сиди дома* ('про літню людину, яка поводить себе легковажно');

5) повністю дефразеологізуватися: *сім разів посидь вдома, а раз вийди прогулять* ('спершу треба обміркувати справу, а потім діяти'); *чихал би в локоток, да шея коротка* ('наші бажання не завжди збігаються з нашими можливостями').

НФО, значення яких є сумою прямих номінаційних значень їх компонентів, в ОФО теж реалізують свої прямі лексичні значення: У: *червоне – не любов, ковід з чумою обнялися*, Р: *он пришел такой неожиданный, особенности национального карантина*.

Конотації усіх ОФО посилюються, оскільки актуалізуються їх оцінні та експресивно-емоційні семи.

1.5 Семантичні трансформації включають прийоми дефразеологізації ФО, зміни словникового значення ФО, розширення валентності ФО, які зберігають структуру незмінною.

I. Розширення валентності ФО полягає у збільшенні класу денотатів, які вона може позначати. Наприклад, НФО *бути (сидіти) на голці* традиційно вживається щодо наркозалежних людей, тоді як ОФО *Європа «на голці»* стосується вакцинування європейців від COVID-19. ФО *друг на час* (послуга з оренди товариша для спілкування, спільного проведення дозвілля тощо) почала вживатись і стосовно собак (якийсь час людям дозволялось виходити на прогулянку лише у їх супроводі); ФО-фрагмент пісні *он пришел такой неожиданный*, яка позначала дії чоловіка, застосована щодо вірусу COVID-19.

II. Зміна традиційного значення: словосполучення *гуляца дівка*, яким зазвичай називають дівчину, неперемінливу щодо чоловіків, почало вживатись стосовно тих, хто не дотримується карантину. ФО *паршива вівця всю отару псує* ('так із засудженням кажуть про людину, яка своєю поведінкою і вчинками негативно впливає на відносини і ситуацію в колективі та може створити несприятливе враження') отримала значення 'один співробітник може заразити весь колектив'. ФО *в гостях хорошо, а дома лучше* ('зазвичай так кажуть, коли повертаються додому після довгої відсутності чи коли збираються додому звідки-небудь') тепер є закликem залишатись вдома під час карантину. ФО *коронованная особа* ('людина знатного роду, зводять на престол, монарх') набула змісту 'хвора на коронавірус людина'.

III. Дефразеологізація, яка відбулася:

1) завдяки синтаксичним трансформаціям: ФО *корона не спадає* (НФО: *корона [з голови] не впаде кому* – ‘нічого не станеться, не принизить людину’) свідчить про постійний ріст кількості інфікованих;

2) завдяки прекопунктурному коментареві: *однажды коронавирус, обитавший в Китае, узнал, что все дороги ведут в Рим* (НФО: *все дороги ведут в Рим* – ‘кінцева мета одна й та сама, хоча шляхи її досягнення різні’), який натякає на стихійний спалах захворювання в Італії навесні 2020 року.

Як показав матеріал, до українських та російських ФО застосовано прийоми субституції, фразеологічної алюзії, експансії та синтаксичної трансформації (російський випадок синтаксичних видозмін проілюстровано лише в комбінації з іншим трансформаційним прийомом), які дещо різняться. Крім того, російські ФО, на відміну від українських, контамінуються. Семантичні трансформації українських та російських ФО тотожні.

2 Ідеографічна характеристика ФО, які позначають явища, пов’язані з COVID-19

У статті використана ідеографічна класифікація, яка має таку ієрархічну структуру: – фразеосемантичне мікрополе – фразеосемантичне поле – фразеосемантична група – фразеотематичне поле – фразеотематична група.

Фразеотематичну групу визначено як «Пандемія COVID-19». У ній виокремлено два фразеотематичних поля: «Захворювання COVID-19» і «Людська життєдіяльність під час пандемії COVID-19»⁵.

I. У фразеотематичному полі «Захворювання COVID-19», своєю чергою, виокремлено одинадцять фразеосемантичних груп, котрі складають численні фразеосемантичні поля і фразеосемантичні мікрополя:

1) Походження вірусу:

а) країна походження: У: *усі дороги ведуть в Ухань; уханському вірусові в зуби не заглядають*; Р: *однажды коронавирус, обитавший в Китае, узнал, что все дороги ведут в Рим; все дороги ведут в Ухань; бойся китайцев, дары приносящих; зараженный – лечись, а вернувшийся из Уханя – берегись*;

б) джерело походження: У: *як кажан наплакав*; Р: *не было заботы – купила баба летучую мышь (на уханском рынке); с мышью поведешься, от нее и наберешься*;

⁵ Не всі ФО однозначно можна віднести до якоїсь конкретної тематичної групи. Деякі з них позначають ширше явище, тому можуть належати до двох чи й більше фразеосемантичних полів та мікрополів.

2) Функціонування світової та вітчизняної медичної системи: У: *баба вдома – медсистемі легше; де тонко, там і ковід; важка ти, короно легковажно-сті; кожен Іван має свій карантин-план*; Р: *уже коронавірус на порозі, а ВОЗ і нині там; а ВОЗ і нині там...; у семи докторів пацієнт без маски; в чужої монастирь со своїм карантинном не ходят; поспешить – санврача насмешишь; на главном фронті без перемен⁶; вирус в больнице не утаишь⁷;*

3) Ситуація щодо COVID-19 у країні та світі: У: *усі дороги ведуть від Риму; усі під ковідом ходимо; хто на землю нашу з ковідом прийде, від ковіда й загине; в сім'ї не без ковіда; не кажи «гон», доки не перескочиш пандемію; не спадає; два віруси мої, два віруси⁸; ковід з чумою обнялися; тяжка ти, корона вірусу; китайський ковід із віспою (чумою, холерою, іспанським грипом) один рід; ковід людей морить і по світу гонить; за ковідною бідою світові нема спокою; пандемія – не вовк, у ліс не втече; косо, криво, аби не ковід*; Р: *на ковідном фронті без перемен; на главном фронті без перемен; ковід гриппа не слаще;*

4) Основні характеристики хвороби COVID-19:

а) патогенність / вірулентність: У: *не такий страшний вірус, як його малюють; коронавірусу батогом не переб'си; той здоров'я не цінить, хто на ковід не хворів*; Р: *мал вирус, да вреден; не так страшен ковид, как его малюют;*

б) контагіозність: У: *людина людині коронавірус; хто людей чіпає, той ковідку хапає; треба просто перестати заражатися; двом ковідам не бути, а одного не минути; ковід до ковіда не пристане; з ким поведешся, від того й ковід; знесені коронавірусом; ніхто не знає, де його коронавірус чекає*; Р: *он пришел такой неожиданный; мал вирус, да вреден; плох тот вирус, который не хочет выбиться в люди;*

в) резистентність: У: *COVID ловив мене, та так і не впіймав; хто імунітет має, той ковід ламає*; Р: *кто не курит и не пьёт, от короны не помрёт; не пеняй на вирус, коли ДНК крива;*

г) ускладнення / наслідки хвороби: У: *ось і казці ковідець, а хто вижив – молодіць; хто носить масочку, той буде їсти пасочку, а хто масочки не носить, того четверо виносять; не такий страшний коронавірус, як його ковідка; ковіда боятися, в реанімації не лежати; хто не ризикує, той не дихає через трубку*; Р: *вирус в бороду – пневмония в ребро; до свадьбы доживет, до пика – нет; по ком звонит колокол COVID-19; по ком звонит колокол коронавируса; пусть ни по ком не звонит колокол;*

⁶ Росія продовжує бути одним із лідерів у рейтингу країн з найбільшим щоденним приростом інфікованих.

⁷ Лікарі приховували справжню інформацію про кількість інфікованих, що призвело до спалаху захворювання.

⁸ Про штами коронавірусу і грипу.

5) Симптоматика COVID-19: У: добре тим живеться, де гуртом сухо не кашляється; Р: Москва соплям не верит; свой на свояка чихаєт издалека; семь раз отмерь, один раз чихни; хорошо чихает тот, кто чихает последним; по маске встречаются, по температуре провозжают; чихал бы в локоток, да шея коротка;

6) Видужання: У: останнім сміється той, хто вже перехворів; переболела – гуляй смело; Р: хорошо смеется тот, кто уже переболел;

7) Шляхи поширення хвороби: У: ковід – не горобець, вилетить – не піймаси; Р: в магазин поспешишь – людей заразишь; корона, что дышло – куда чихнешь, туда и вышла; на всякую хитрую клетку есть свой штамм с резьбой; вирус не воробей, вылетит – не поймаешь; коронавирус в школе не утаишь;

8) Способи виявлення інфекції в організмі людини: У: добре сміється той, в кого тест негативний; Р: сдай, сверчок, свой мазок; тест карантину не товарищ;

9) Протиепідемічна безпека:

а) протиепідемічні заходи:

– використання засобів індивідуального захисту: У: на маску надійся, а сам не трать обережності; хто носить масочку, той буде їсти пасочку; хто носить захисну масочку, той буде їсти добру пасочку; хто не носить масочку той не буде їсти пасочку; ковід, ковід, ковідниця, добра з маски захисниця, а без маски не така, стійте, дядьку, здалека; ковід, ковід, ковідниця, гарна в масці молодиця, а без маски не така, дайте антисептика; ковідую, повідую, антисептик носом чую, карантин очима бачу, дайте маску, бо заплачу; на Бога надійся, а сам носи маску; носи маску, небоже, то й Бог допоможе; Р: на всяк роток не настачиш масок; ми всі в масці – коронавірус у пастиці; маска – усьому голова; каше маска не помеха; по маске встречаются, по температуре провозжают; на маску надейся, а сам не плошай; на Бога надейся, а сам маску надень; любишь кататься – люби и масочки носишь;

– дотримання правил гігієни та дезінфекції: У: не все те антисептик, що спиртом пахне; видно пана по антисептику; дарованому антисептику в пульверизатор не заглядають; чим би дитя не тішилося, тільки б не до обличчя; ковід, ковід, ковідниця, гарна в масці молодиця, а без маски не така, дайте антисептика; на Бога надійся, а сам мий руки; ковідка – не тітка, антисептика не дасть; санітайзер – усьому голова; хворобливій кумі антисептик на умі; ковід, ковід, ковідин, я, аптекарю, один, мене батько послав, щоб антисептик (санітайзер) дістав; ковід, ковід, ковіда, баба в масці вигляда, а ми її за вухо, дай п'ятака, старухо, а п'ятак не такий, дай антисептик дорогий; Р: на Бога надейся, а руки-то помой; сделал дело – вымой руки; мал санитайзер, да дорог;

*лучше синица в руках, предварительно обработанных антисептиком;
чихал бы в локоток, да шея коротка;*

б) правила протиепідемічної безпеки: У: *на Бога надійся, а сам бережися; Богу молися, а сам коронавірусу стережися; хто людей чіпає, той ковідку хапає; паршива вівця всі протиепідемічні заходи псує; ковід, ковід, ковідниця, добра з маски захисниця, а без маски не така, стійте, дядьку, здалека; маска маскою, а мінімальна дистанція краще; друзі пізнаються на соціальній дистанції; соціальна дистанція – усьому голова; з антисептиком добре, а на мінімальній дистанції краще; Р: друг познається на соціальной дистанции; паршивая овца все противоэпидемиологические меры портит; защите время, а коронавирусу час;*

в) безпека літніх людей: У: *сивина в бороду – вірус в ребро; старого коня на борозну не выпускайте; Р: седина в бороду – сиди дома; старикам везде у нас дорога⁹; старикам везде у нас подсчет;*

10) Карантин та самоізоляція:

а) особливості дотримання карантинних обмежень: У: *один у полі – дотримується карантину; гуляца дівка; на карантин надійся, а сам не гуляй; не кажи гоп, поки не відкарантиниш; згадала баба, як до карантину було; Р: сделал дело – гуляй на балконе смело; на карантин надейся, а сам не плошай;*

б) ситуація з COVID-19 у країні як умова для введення карантинних обмежень: У: *карантин так карантин; ковід прийде, карантин принесе; світло в кінці карантину¹⁰;*

в) специфіка карантинних обмежень: У: *один у полі – дотримується карантину; Р: с инфицированными жить – в карантине выть; особенности национального карантина; коней на карантине не меняют¹¹; сделал дело – гуляй на балконе смело; кто в лес, кто из Москвы;*

г) характеристика життєвого періоду, проведеного на карантині / самоізоляції: У: *не такий страшний карантин, як його малюють; самоізоляцію пережити – не поле перейти; Р: самоизоляция пережить – не поле перейти; у кого чего болит, тот с тем дома и сидит; кто про что, а инфицированные про вирус;*

⁹ Скасування строгих карантинних обмежень для літніх людей.

¹⁰ Про послаблення карантину.

¹¹ Одиноким громадянам, які перебувають на карантині, радять обирати собі партнерів серед осіб, які теж перебувають на карантині, і не змінювати їх протягом всього періоду пандемії.

г) карантин / самоізоляція як необхідний захід: У: *не впаде корона, якщо посидиши вдома*; Р: *любишь кататься – люби и дома посидеть; с инфицированными жить – в карантине выть*;

д) місце перебування на самоізоляції / карантині: У: *моя хата скраю, в ній карантин перебекаю; не впаде корона, якщо посидиши вдома*; Р: *где родился – там и сиди на карантине; где родился – там и самоизолировался; в тихом омуте черти самоизолировались*;

е) важливість дотримання карантинних обмежень: У: *ковід по осені рахують; або вдома бути, або ковід здобути; хто про карантин дбає, той здоров'я зберігає; посіси карантин – збереш здоров'я; який карантин, таке й здоров'я; карантин не в ліс веде, а з лісу виводить; карантин – усьому голова; сім раз посидь дома, а раз вийди погулять*; Р: *вакцина – дура, карантин – молодец; бацила – дура, карантин – молодец; самоизолированных по осени считают*;

1) Перспективи створення вакцини: У: *з миру по нитці – Україні вакцина; Європа «на голці»; обіцяної вакцини три роки ждуть; українська вакцина сама себе хвалить; українська вакцина хвалилась, ніби з американсько-німецьким імунітетом родилась; російська вакцина американському антивірусові троюрідна Одарка; ковід, ковід, ковідин, я, аптекарю, один, мене батько послав, щоб вакцини дістав*; Р: *обещанной вакцины три года ждут; не хвались вакциной в пустой избе; на вакцину надейся, но сам не плошай*.

II. Фразеотематичне поле «Людська життєдіяльність під час пандемії COVID-19» містить шість фразеосемантичних груп, які творять велику кількість фразеосемантичних полів:

1) Вплив пандемії на життя людей: У: *не ковідом єдиним живе людина*; Р: *жизнь прожить – не 100 метров перейти; коронавирус и богатого мужика обездолит; коронавирусная жена и мужу не мила; больной лечится, а самоизолированный бесится; не гречкой единой*;

2) Робота / навчання під час пандемії:

а) дистанційна робота / навчання: У: *ні в зоот ногою; зумити ніколи не пізно; зуміння за плечима не носить; на Зоот надійся, а сесії бійся; на Зоот надійся, а ЗНО бійся*; Р: *семь пятниц на неделе, когда работаешь из дома; на чужой вайфай рот не разевай; чем бы дитя не тешилось, лишь бы в веб-камеру не лезло*;

б) робота / навчання безпосередньо на робочому місці або за партою: У: *карантину бояться, та до школи готуватися; куй роботу, поки карантин*;

3) урядове врегулювання життєдіяльності громадян: У: *рада душа в рай, але кордони закриті; на городі бузина, а в Київ нічим не доїдеш; береженого*

Бог береже, а кордони санепідем стереже; бути [в держави] на короткому ковідку; Р: кто рано встает, тому Бог пропуск дает; тише едешь – позже пропуск спросят; один паиет, семеро на карантине пляшут;

4) Побут громадян під час карантину:

а) режим життя, харчування, зміна звичок: У: їж, молись, пристосовуйся; сім раз посидь дома, а раз вийди погулять; ковід ковідом, а обід за розкладом; Р: вируса бояться – на пробіжку не ходять; семь раз поспи – один поешь; семь выходных на неделе;

б) обмежена соціалізація: У: нежданий гість гірше ковіда; коронавірусу бояться – в АТБ не ходити; ковіда бояться, на базар не ходити; друзі пізнаються на соціальній дистанції; непроханий гість гірше інфікованого; Р: глаза бояться, а ноги идут в магазин; друг познается на социальной дистанции; виртуальный друг лучше новых двух; незванный гость – реже печенег; свой на свояка чихает издалека;

в) функція тварин: У: собака не розкіш, а засіб пересування; собака на годину; справжній друг пізнається в біді;¹² Р: с бешеной собакой семь верст – все в кайф; человек собаке друг; друг на час; собака в карантине – не друг, а билет на свободу; собака – друг человека (особенно в карантине); свой для чужих;¹³

г) поведінкові реакції людей: У: на Бога надійся, а гречку запасай; не такий страшний звір, коли є туалетний папір; у страху великі запаси; гречки, більше гречки; Р: дорога туалетная бумага к эпидемии; гречка исчезает в полдень; не гречкой единой; Атлант затарил гречи;

5) Економічна ситуація в країні у час епідемії: У: не такий страшний коронавірус, як те, що він зупинив;¹⁴ карантин бізнесу не товариш; локдаун – усьому голова; Р: будешь много знать – купишь доллары вовремя; курс лимона; курс имбиря;¹⁵ не так страшен локдаун, как его малюют;

¹² Стосується собак.

¹³ Нормативна ФО має форму *свой среди чужих, чужой среди своих*, однак мовлення фіксує широке її вживання в усиченому вигляді, тому у статті *свой среди чужих* вважається узуальною ФО. Оказіональна ФО стосується здавання в оренду собак чужим людям.

¹⁴ Про стагнацію господарства, яку спричинили жорсткі карантинні обмеження.

¹⁵ ФО *курс лимона* і *курс имбиря* виникли завдяки шаленій популярності та, як наслідок, подорожчання лимона та імбиру, які підвищують імунітет.

б) Політична ситуація в країні у час епідемії: *У: ковід перед виборами рахують; червоне – не любов;*¹⁶ *корона спадає;*¹⁷ *кожен Іван має свій карантин-план.*

3 Висновки

Як показав багатий фактичний матеріал (виявлено 144 українських та 112 російських ФО), сучасні українська та російська фразеології виявляють тенденції до трансформацій, які, зокрема, сприяють появі в мовленні ОФО, семантично дотичних до теми коронавірусу COVID-19. Цікавим явищем української фразеології є створення нових паремій за зразком до існуючих та народна обробка рідзвятих віншувань і пристосування їх до злободенної теми.

Виявлено структурно-семантичні, синтаксичні та семантичні трансформаційні прийоми, застосовані до аналізованих ФО. Найбільш продуктивними є структурно-семантичні трансформації: субституція компонентів ФО оказіональними елементами (88 українських ФО, 66 російських ФО), фразеологічна алюзія (42 українських ФО, 32 російських ФО), розширення компонентного складу словами, словосполученнями чи реченнями (7 українських ФО, 5 російських ФО), контамінація двох ФО (1 російська ФО). Синтаксичні трансформації трапляються рідко (1 українська ФО). Нечастотними є й семантичні трансформації: зміна традиційного значення ФО (2 українських ФО, 2 російських ФО), розширення валентності ФО (2 українських ФО, 2 російських ФО) та дефразеологізації ФО (1 українська ФО, 1 російська ФО). Інколи застосовуються комбіновані прийоми трансформації ФО (1 українська ФО, 3 російських ФО).

Семантично трансформовані фразеологізми виявляють такі особливості: їх денотативне значення з узагальнено-метафоричним змістом може конкретизуватися, набувати додаткових денотативних сем, частково чи повністю буквалізуватися, деформуватися, не втрачаючи узагальнено-образного значення. Фразеологізми з прямим значенням складових елементів і в ОФО реалізують прямі лексичні значення.

Конотації усіх трансформованих фразеологізмів (незалежно від семантичного зв'язку між компонентами) посилюються, актуалізуються оцінно-емоційні та експресивні семи.

Ідеографічна систематизація здійснена за парадигмою, за якою всі ФО об'єднані у фразеотематичну групу «Пандемія COVID-19», далі виділено фразеотематичні поля «Захворювання COVID-19» та «Людська життєдіяльність під час пандемії COVID-19», які, своєю чергою, утворені одинадцятьма і шістьма фразеосемантичними групами відповідно, об'єднаними на основі інтегральних або диференційних ознак у фразеосемантичні поля та

¹⁶ Регіони в «червоних» зонах відмовляються виконувати вказівки центральної влади щодо карантинних обмежень.

¹⁷ Ситуація щодо коронавірусу оголила інституційні проблеми країни, авторитетність влади почала знижуватись.

мікрополя. Деякі фразеосемантичні поля та мікрополя представлені лише на матеріалі однієї з мов. Тематико-ідеографічний аналіз виявив широку палітру фразеологічних найменувань понять, явищ, ситуацій тощо, прямо чи опосередковано пов'язаних із хворобою COVID-19 як усередині країни, так і за кордоном, за весь період панування пандемії у світі.

Подекуди трапляються аналогічні українські та російські ФО, до яких застосовано тотожні або відмінні трансформації. Це можна пояснити, по-перше, частковою спільністю фразеологічного фонду, а по-друге, взаємопроникненням та запозиченням мовцями ФО з однієї мови в іншу завдяки доступності для користувачів обох країн інформаційних та соціальних ресурсів.

Проаналізований фразеологічний матеріал української та російської мов має ситуативний характер. Він не набуде статусу неологізмів та не увійде у широкий вжиток, його не фіксуватимуть словники. Однак такі одиниці характеризують певний історичний період життя країн та світу засобами фразеології, і їх виявлення й опис важливі для розуміння мовних процесів у синхронії у їх взаємозв'язку з екстралінгвальною ситуацією.

ЛІТЕРАТУРА

Віра БІЛОНОЖЕНКО, Ірина ГНАТЮК, 1989: *Функціонування та лексикографічна обробка українських фразеологізмів*. Київ: Наукова думка.

Олена ВАЖЕНІНА, 2018: *Авторська трансформація загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Євгена Гуцала*: автореферат. Вінниця.

Владимир ВАКУРОВ, 1983: *Основы стилистики фразеологических единиц*. Москва: Изд-во Москов. ун-та.

Татьяна ГУСЕЙНОВА, 1997: *Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии*: автореферат. Махачкала.

Лариса ДАВИДЕНКО, 1992: *Синтаксичні функції структурно-семантичні модифікації фразеологічних одиниць*: автореферат. Київ.

Ольга ДЕРГИЛЕВА, 2009: *Индивидуально-авторские приемы преобразования фразеологических единиц (на материале художественных произведений М. А. Булгакова)*: автореферат. Москва.

Антон ЗЕЛЕНОВ, 2009: *Фразеологизм в роли газетного заголовка*: автореферат. Великий Новгород.

Жанна КОЛОЇЗ, 2007: *Оказіональна деривація: теоретичний та функціонально-прагматичний аспекти*: автореферат. Київ.

Наталія КОЧУКОВА, 2004: *Експресивно-виражальні можливості трансформованих стійких сполучень слів (на матеріалі української преси кінця ХХ – початку ХХІ століття)*: автореферат. Київ.

Інна ЛАКОМСЬКА, 2018: *Семантика і структура фразеологізмів у газетних заголовках: впливовий аспект*: автореферат. Одеса.

Нина МАНУЙЛОВА, 1986: *Функционально-стилистическая характеристика фразеологии в газетном тексте*: автореферат. Ленинград.

Елена ОНИЩУК, 1991: *Актуализация и трансформация фразеологизмов в художественном тексте (на материале произведений, опубликованных в журнале «Юность»)*: автореферат. Санкт-Петербург.

Галина САФЬЯННИКОВА, 2018: *Фразеологизмы как элементы идиостиля В. В. Кре-стовского*: автореферат. Саранск.

Алла СУПРУН, 1999: *Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць*: автореферат. Дніпропетровськ.

Ирина ТРЕТЬЯКОВА, 2011: *Окказиональная фразеология: структурно-семантический и коммуникативно-прагматический аспекты*: автореферат. Ярославль.

Наталія ХОРОЗ, 2008: *Трансформації фразеологізмів у текстах сучасних хорватських газет*: дисертація. Київ.

Наталія ХОРОЗ, Ольга СОРОКА, 2020: Українська фразеологія «епохи» коронавірусу. *Българският език – исторически и съвременни аспекти: Сборник в чест на 140 години от рождението на акад. Стефан Младенов*. София. 465–476.

Natalija ULČNIK, 2020: Podoba epidemije v starejših poljudnostrokovnih in publicističnih besedilih. *Slavia Centralis* 13/2, 31–49.

UKRAJINSKA IN RUSKA FRAZEOLOGIJA MED PANDEMIJO COVIDA-19

Prenovljene frazeološke enote, ki so tematsko povezane s koronavirusom, so sistemizirane glede na: (a) tipe prenovitev – gre za primere strukturno-semantičnih prenovitev (leksikalna zamenjava, razširitev in razcep, frazeološki namig ter združevanje), skladenjskih prenovitev (zamenjava trdilnih oblik z nikalnimi) in semantičnih prenovitev (sprememba pomena, razširitev frazeološke valentnosti in razfrazeologizacija), kombinacije različnih tipov prenovitev v enem frazemu; (b) vpliv prenovitev na pomen frazemov (denotativni pomen novotvorjenih frazeoloških enot z metaforično semantiko je mogoče konkretizirati ali mu pripisati dodatne seme oziroma jih delno ali popolnoma modificirati; enote brez prenesenega pomena imajo semantiko, ki je sestavljena iz leksičnih pomenov njihovih sestavin; konotativni pomen frazeoloških enot se aktualizira, ne glede na vrsto pomenske povezave med sestavinami z ustvarjanjem komičnega učinka, ki se dejansko doseže s prenovitvijo frazemov) in (c) temo – za analizirane frazeološke enote je uporabljena hierarhična klasifikacijska struktura: frazeosemantično mikropolje – frazeosemantično polje – frazeosemantična skupina – frazeotematsko polje – frazeotematska skupina (ustvarili smo frazeotematsko skupino *Pandemija covid-19*, frazeotematski polji *Bolezen covid-19* in *Človeško življenje in dejavnosti med pandemijo covid-19*, ki pa ju tvori enajst oziroma šest frazeosemantičnih skupin, združenih na podlagi integralnih oziroma diferencialnih značilnosti v številna frazeosemantična polja).
